

SVITLANA ROMANIUK
KATARZYNA JAKUBOWSKA-KRAWCZYK

UKRAIŃSKI JAKO JĘZYK MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ
W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ MEiN.
CELE I WYZWANIA KSZTAŁCENIA UKRAINISTYCZNEGO W POLSCE

1. UKRAIŃSKA MNIEJSZOŚĆ NARODOWA W POLSCE

Dyskusja o podstawie programowej kształcenia mniejszości narodowej powinna zacząć się od analizy jej usytuowania społecznego i kulturowego. Celem niniejszego artykułu jest analiza treści programowych szkół mniejszości ukraińskiej w Polsce, aby jednak móc przedstawić wyniki naszych badań poświęconych szkolnictwu ukraińskiemu w Rzeczypospolitej należy chociażby ramowo przywołać pewne cechy definicyjne badanej grupy. Zdaniem Zbigniewa Kurcza są to

ludzie żyjący wśród obcego sobie narodu, o których losie zadecydowały traktatowe zmiany granic, wojny lub migracje, a którzy charakteryzują się wspólnotą pochodzenia lub kultury, odrębnościami religijnymi lub językowymi, odmiennym położeniem lub tylko świadomością odrębności, albo innymi jeszcze czynnikami ważnymi dla danej zbiorowości. (24)

Nieco bardziej rozbudowaną definicję podaje Sławomir Łodziński:

Pojęcie mniejszości narodowej odnosi się najczęściej do określenia tych grup mieszkańców, obywateli danego państwa, którzy na skutek różnych przyczyn historycznych (jak np. przesunięcie granic, migracja itp.) odróżniają się od dominującej części społeczeństwa (czyli większości) świadomością swojej przynależności etnicznej. Towarzyszą jej widoczne różnice w kulturze, języku, religii, obyczajach i zwyczajach, ale nie zawsze jednak jest to element przesądzający o odrębnych niż większość statusie narodowym”. (25)

Dr hab. prof. ucz. SVITLANA ROMANIUK – Uniwersytet Warszawski; e-mail: s.romaniuk@uw.edu.pl;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>.

Dr KATARZYNA JAKUBOWSKA-KRAWCZYK – Uniwersytet Warszawski; e-mail: k.jakubowska@uw.edu.pl;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6281-7011>.

Już sama etymologia słowa „mniejszość” odwołuje się do mniejszej liczebności danej społeczności i jednocześnie przywołuje na myśl grupę drugą. Niesłuchanie ważne we wszystkich badaniach są bowiem relacje pomiędzy tymi dwoma grupami. Odnosi się to także do podjętego przez nas tematu, a więc programów nauczania mniejszości narodowych, dla których podstawowym odnośnikiem pozostaje program języka polskiego.

W definicjach mniejszości przywoływane są także takie pojęcia jak interes grupowy i potrzeba podkreślania odrębności kulturowej, troska o zachowanie tożsamości. Wiązą się one oczywiście z trudniejszym dostępem do uczestnictwa w życiu swojego narodu, a także często ograniczonym wpływem na struktury państwowe, wedle Andrzeja Sadowskiego, selektywnie mniejszym wpływem na życie państwa, w którym mieszkają (48-60).

Literatura obejmująca analizę potrzeb, statusu i możliwości rozwoju różnych mniejszości narodowych w Polsce jest dość obszerna (por. Łodziński; Kurcz; *Mniejszości narodowe i etniczne*), opracowania odwołujące się do problematyki mniejszości ukraińskiej także stanowią obszerne zbiory dostępne w obiegu naukowym (Stępka 99-112; *Mniejszość polska na Ukrainie*; *Mniejszość ukraińska w trosce*; Nikitorowicz 73-95; Grygajtis 139-82), wydawane są również raporty przygotowywane przez Związek Ukraińców w Polsce. Ponadto informacje nt. mniejszości znajdujemy na stronie Ambasady Ukrainy w RP; są też opracowania, które pozwalają oszacować liczebność Ukraińców w Polsce, porównać statystyki z lat ubiegłych i bieżących, czy też zrozumieć różnorodność i wyjątkowość tej grupy narodowej.

Dotychczas nie znajdujemy gruntownych opracowań socjolingwistycznych, bazujących na danych statystycznych. Można mieć nadzieję, że pojawią się one po zakończonym niedawno spisie powszechnym, gdyż temat znaczenia, wartości i prestiżu języków mniejszościowych jest coraz częściej poruszany w środowisku naukowym. Wymienić tu trzeba zarówno pojedyncze publikacje (Kajtoch 279-305; Skorupska-Raczyńska 21-29; Romaniuk i Saniewska 43-47), jak i kompleksowe opracowania – *Język mniejszości w otoczeniu obcym* pod redakcją Janusza Rigera oraz *Języki mniejszościowe i języki regionalne* pod redakcją Elżbiety Wrocławskiej i Jadwigi Zieniukowej, które wskazywały na potrzebę podejmowania tematu języków mniejszościowych i wyznaczały dalszy kierunek badań. Wśród nich wyróżnimy jedną z najnowszych prac Heleny Krasowskiej (*Języki mniejszości: status, prestiż, dwujęzyczność, wielojęzyczność*), odwołującą się do problematyki statusu języków mniejszości. W ostatnich latach wyraźna jest tendencja do upowszechniania wiedzy na temat języków mniejszości, regionalnych, etnicznych (Duć-Fajfer), zagrożonych oraz zanikających

(*Revitalizing Endangered Languages*), wypracowywane są sposoby zachowania i rewitalizacji małych języków, dialektów, gwar, odradzania języków i zapobiegania ich zanikaniu i śmierci (por. Dołowy-Rybińska, *Języki i kultury mniejszości*). Krasowska słusznie zauważa, że po 1991 roku wzrosło zainteresowanie problematyką mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej. Wśród przyczyn wymienia nasilone ruchy migracyjne, w szczególności ze Wschodu na Zachód. Po rozpadzie Związku Radzieckiego pojawiły się nowe państwa i podejścia do polityki stosowanej wobec mniejszości narodowych i ich języków. Migracje, a co za tym idzie – wielokulturowość „sprzyjały nowemu spojrzeniu na problem mniejszości językowych i rozpoczęciu coraz to szerszego dyskursu na temat tożsamości narodowej i identyfikacji językowej” (Krasowska 11). Rozbudzenie potrzeb, aspiracji narodowych, budowania i określenia swojej tożsamości grupowej w warunkach demokratycznych w ostatnich latach obejmuje również Polskę, szczególnie tereny, na których od wielu lat mieszkała ludność niejednorodna etnicznie. Po przeobrażeniach życia społecznego mniejszości „poczuły się bardziej dowartościowane, posiadają obecnie więcej praw i możliwości” (Nikitorowicz 76), dbają o swoją historię, język, kulturę.

Dążenia do względnej samodzielności i problemy, jakie napotykały grupy mniejszościowe w Polsce od czasów II Rzeczypospolitej aż do czasu uzyskania statusu mniejszości i wszystkich praw, które z niego wynikają, szczegółowo opisuje Helena Duć-Fajfer (17-37). Opierając się na analizie tekstów literackich (pisanych także gwarą), autorka porusza liczne zagadnienia związane ze statusem mniejszości w Polsce, rynkiem ich wydawnictw, wspomina o roli i znaczeniu rodziny w zachowaniu języka i kultury ojczystej, aż po wartość, jaką mają same w sobie, ale też, jaką stanowią dla innych w społeczeństwie wielokulturowym języki mniejszościowe (Duć-Fajfer). Z kolei Nicole Dołowy-Rybińska, chociaż negatywnie ocenia zarówno wcześniejszą, jak i obecną politykę RP w stosunku do innych narodów niż polski, pisząc o monoetniczności, konserwatyzmie i ignorowaniu inności, stwierdza, że „każdy dziś ma świadomość występowania innych niż jego własne systemów wartości i zasad etycznych, kultur, zwyczajów, gustów” („Jakiej wielokulturowości” 526), a

[s]prawa mniejszości narodowych i etnicznych została uregulowana po upadku komunizmu, mniejszości mają zagwarantowane prawa zachowania swojej kultury, języka, otrzymują dotacje na instytucje i organizacje kulturalne oraz projekty służące zachowaniu ich kultury i tożsamości. (526-30)

Status mniejszości w RP reguluje Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, która stanowi o tym, kto jest uznawany za mniejszość narodową.

Duć-Fajfer zaznacza, że: „Spośród języków mniejszości wschodniosłowiańskich w Polsce ... gruntowny opis i ocenę ekolingwistyczną przeprowadzono tylko w odniesieniu do języka ukraińskiego i łemkowskiego” (222)¹. Przede wszystkim podkreśla fakt, że języki te po roku 1989, a ustawowo – po 2005, zostały objęte w Polsce polityką językową,

która ma chronić je przed realnym zagrożeniem, łatwo obserwowanym chociażby w osłabieniu transmisji międzypokoleniowej czy niskim statusie społecznym i pozycji ekonomicznej [użytkowników tych języków – SR, KJK]. (222)

Nauczanie języka mniejszości narodowych lub etnicznych oraz języka regionalnego kaszubskiego reguluje art. 13 ust. 3 ustawy z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, która określa zarówno sam proces nauczania, jak i zasady egzaminów końcowych. Samo uczenie się języka np. w punkcie szkolnym i innych nie oznacza możliwości przystąpienia do egzaminu maturalnego z języka mniejszości. Ograniczenia dotyczące możliwości uczenia się języka ukraińskiego jako języka mniejszości zależą od tego, czy obydwój rodziców niepełnoletniej osoby uczącej się mają polskie obywatelstwo. W Polsce języka ukraińskiego jako języka mniejszości można uczyć się w pięciu szkołach z ukraińskim wykładowym, a także w ok. 100 punktach nauczania mniejszości ukraińskiej, które są tworzone tam, gdzie liczebność uczniów nie pozwala na utworzenie klas. Sukcesami edukacyjnymi pochwalić się mogą szkoły w województwie warmińsko-mazurskim – Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania w Górowie Iławeckim (liceum, technikum) oraz Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania w Bartoszycach (oddział przedszkolny, szkoła podstawowa), także Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 4 im. Bohdana Ihora Antonycza w Legnicy (liceum), Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 2 im. Markiana Szaszkewicza w Przemyślu (szkoła podstawowa, liceum), Zespół Szkół Ogólnokształcących w Białym Borze, województwo zachodniopomorskie (szkoła podstawowa, liceum) (Romaniuk i Saniewska 43). W wielu miejscach istnieją także klasy z ukraińskim językiem wykładowym. Wedle informacji Ambasady Ukraińskiej w Polsce, a pochodzących od Ministerstwa Edukacji i Nauki RP z dnia 19.03.2021 w Polsce istnieje 8 przedszkoli, 89 szkoły podstawowe i 11 ponadpodstawowych, w których prowadzone są zajęcia z językiem ukraińskim. Największa liczba dzieci, bo prawie 1800, uczęszcza na lekcje języka ukraińskiego w szkołach podstawowych, w ponadpodstawowych 57.

¹ Autorka przy tym powołuje się na prace: Wysoczański; Misiak.

2. PODSTAWA PROGRAMOWA I EGZAMINY KOŃCOWE

Akty prawne, które są podstawą kształcenia w zakresie języków mniejszości narodowych, to: *Podstawy programowe* określone w przepisach rozporządzeń Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 (<https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa>). Regulują one sposób konstruowania zadań egzaminacyjnych na różnych poziomach kształcenia, m.in. maturalnych. Zgodnie z jej założeniami, nauczyciel powinien motywować ucznia do poznawania literatury narodowej, etnicznej, regionalnej oraz innych tekstów kultury, rozwijać w uczniach ciekawość, otwartość na otaczający świat i poszanowanie kultury własnego narodu lub grupy etnicznej, w tym także kultury polskiej i europejskiej. Uczeń ma być świadomy własnego dziedzictwa narodowego lub etnicznego, które obejmuje kształcenie językowe, literackie i kulturowe (<https://podstawaprogramowa.pl>). W oparciu o te kluczowe pojęcia tworzone są m.in. listy lektur dla różnych poziomów nauczania – podstawowego i rozszerzonego. Utwory z listy charakteryzuje nie tylko wartość literacka, o czym piszemy dalej, ale są wzorcami językowymi, na podstawie których uczeń przyswaja język i zasady gramatyczne, zauważa różnice pomiędzy gwarą a językiem literackim, poznaje neologizmy i zauważa archaizmy, odnotowuje jednostki nienormatywne, surżyk, okazjonalizmy itd. Aby te postulaty zostały spełnione, uczeń musi poznać różnorodne teksty – zarówno klasyczne, jak i współczesne.

Obecnie w wielu językach zachodzą niezwykle dynamiczne procesy (mamy na myśli globalizację, powodującą zwiększenie wyrazów zapożyczonych, tworzenie neologizmów, występowanie okazjonalizmów). Bez ich znajomości trudno zrozumieć aktualną społeczno-kulturową specyfikę poszczególnych krajów. Jest to wyzwaniem dla osób uczących się języka jako obcego lub jako języka mniejszościowego poza granicami kraju. Oznacza to, że po pierwsze, naszym zdaniem, lista lektur obowiązkowych powinna nie tylko bazować na kanonie, ale także, a może nawet przede wszystkim, odzwierciedlać rozwój współczesnej literatury; po drugie powinna być poszerzona o obowiązkowe pozycje prasowe (czasopisma, gazety, dzienniki). Kanon literatur „nie nadąży” bowiem za dynamicznymi zmianami w języku. Badacze coraz częściej wybierają więc np. media jako podstawę badań, analizujących kierunek zmian językowych – na poziomie leksykalnym i gramatycznym (por. np. pracę Maryny Navalnej, Oleksandra Mezхова, Natalii Kostusiak). Ten ostatni kierunek wymaga dodatkowych wyjaśnień, gdyż gramatyka jest względnie „stabilnym” działem językoznawstwa, niezbyt podatnym w bliskiej perspektywie czasowej na zmieniające się realia. Jednak wyjątkowością ukraińskiej gramatyki są wieloletnie

próby jej „oczyszczenia” od przyjętych wcześniej zasad i sztucznego upodobniania do języka rosyjskiego (por. np. prace Jurija Szewelowa, Iwana Wyhowancja, Łarysy Masenko), a co za tym idzie – brak spójnego systemu tzw. kodyfikacji języka, norm, zgodnych z rozwojem historycznym języka ukraińskiego, co przysparza wielu problemów zarówno rodzimym użytkownikom, jak i osobom uczącym się ukraińskiego jako obcego czy języka mniejszości. Choć najnowsze zalecenia ujęte w *Prawopysie Ukraińskim-2019* są uwzględnione w *Informatorze*, w tekstach, które są proponowane uczniom jako podstawa kształcenia językowego, to nie znajduje to odzwierciedlenia w zaliczanych do podstawy tekstach literackich. Dotyczy to np. użycia nowych (bardziej stosowne byłoby użycie sformułowania „wznowionych”, „odnowionych”) form językowych (np. gramatycznych jak końcówka *-u* w wyrazach rodzaju żeńskiego III deklinacji: *радо́сти, любови, гордо́сти*; słowotwórczych – jak tworzenie feminitywów: *філологиня, членкиня, авторка*). Uważamy więc, że o wiele większa dostępność wzorców językowo-literackich (np. poprzez czytanie prasy, blogów pisarzy) nie tylko ukazałaby nowe kierunki rozwoju literatury ukraińskiej i tendencji kulturowych, przybliżyłaby wiedzę o współczesnym kraju, ale również pokazałaby zmiany, które zaszły w języku, pomogłaby je zrozumieć i stosować oraz rozumieć język, który stale się rozwija i zmienia. Tak, jak uczeń polski winien mieć wiedzę o wydaniach prasowych czy polskich portalach informacyjnych, orientować się w mediach społecznościowych, tak samo uczący się o Ukrainie powinien umieć odnaleźć się w przestrzeni medialnej tego kraju, mieć nawyk zaglądania do gazet „Deń”, „Dzerkało Tyżnia”, „Ukrajńska Prawda”² i inne, słuchania czy oglądania wiadomości, filmów, słuchania piosenek. Jest to niezbędne do całościowego rozumienia kontekstu językowo-kulturowego, społecznego, politycznego itp. Od maturzystów oczekuje się nie tylko wiedzy odtwarzanej, ale myślenia – analitycznego, krytycznego, umiejętności zestawienia faktów i odniesienia się do nich w szerszym kontekście (ujęte to zostało m.in. w formułowaniu pytań na egzaminie ustnym i w temacie rozprawki na egzaminie pisemnym – *Дай відповідь, звертаючись до іншого вибраного твору/до вибраного літературного твору*) (por. *Informator* 16).

Uczący się języka ukraińskiego musi zmierzyć się dodatkowo z problematyką szerszą – socjolingwistyczną³, tzn. kwestiami polsko-ukraińskiej interferencji

² www.zn.ua.ukr, www.m.day.kyiv.ua, www.pravda.com.ua; O roli i znaczeniu prasy wydawanej w Polsce w języku ukraińskim szczegółowo patrz: Urbanik.

³ Tak m.in. ujmuje problem autorzy Przedmowy do nowego wydania *Prawopysu*: „Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом з тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль над дотриманням правописних

czy surżyka⁴, ponadto zrozumieć własną odrębność i wyjątkowość ze względu na przynależność do mniejszości⁵, a z drugiej strony – odnaleźć się w dychotomii „język literacki – gwara”. Są to niezwykle trudne obszary, które stanowią wyzwanie zarówno dla uczniów, jak i nauczycieli. Nie wydaje nam się możliwe, aby uczeń podczas nauki języka ukraińskiego jako języka mniejszości i opierając się tylko na obowiązującej liście lektur oraz zasadach gramatyki i stylistyki, mógł swobodnie wypowiadać się na wymagane podczas egzaminu (por. *Informator* 54-62) tematy, zmuszające do śledzenia zmian społeczno-politycznych.

Współczesnego języka warto uczyć się na tekstach współczesnych – nie tylko literackich, ale przede wszystkim publicystycznych. Nie twierdzimy, że uczniowie w ogóle takich nie znają czy też nauczyciele ich nie omawiają, ale być może warto, aby te tytuły znalazły się w wyeksponowanym miejscu, tj. na liście lektur? Pamiętajmy też o tym, że „[c]zynnikiem wzmacniającym prestiż języka mniejszości jest jego możliwie szeroki uzus, potrzeba komunikowania się w tym języku, odczuwana i realizowana przez użytkowników” (Krasowska 36) i tu także rola szkoły oraz otoczenia społecznego jest nieodzowna.

Po ostatniej reformie edukacji nauczanie w szkole z trzech etapów kształcenia zostało ograniczone do dwóch. Z dostępnych na stronie CKE materiałów wynika, że w szkołach ukraińskiej mniejszości w Polsce dogłębne kształcenie w obrębie literatury ukraińskiej rozpoczyna się dopiero w szkole ponadpodstawowej. W przeciwieństwie do języka polskiego czy kaszubskiego, egzamin końcowy w szkole podstawowej nie obejmuje znajomości lektur ani tekstów kultury, jest egzaminem z języka nowożytnego (por. *Informator o egzaminie ósmoklasisty*), a więc w swym założeniu nie ma na celu, jak np. język polski, kształtowania określonych postaw tożsamościowych. Kwestie te zostają ograniczone jedynie do uczenia się języka swoich przodków. Nie znaczy to oczywiście, że na lekcjach uczniowie nie poznają ważnych tekstów literatury ukraińskiej, jednak forma egzaminu końcowego skłania do poświęcenia większej uwagi przede wszystkim zagadnieniom językowym. O ile podczas przygotowań do egzaminu z języka polskiego ważna jest znajomość twórczości J. Kochanowskiego,

стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т.ін. стали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і врешті рохитує мовну норму” (*Ukrains'kij pravopis* 3).

⁴ Surżyk jest sztucznym, bez zachowania norm języka literackiego połączeniem elementów dwóch albo kilku języków. Jest zjawiskiem nazywanym „językiem zaśmieconym” (szczegółowo patrz: Romaniuk 207-12).

⁵ Zwracamy m.in. uwagę na badanie ankietowe, przeprowadzone wśród licealistów i opracowane w artykule Izabeli Lewandowskiej.

J. Słowackiego czy A. Mickiewicza, to w przypadku sprawdzianu wiedzy z języka ukraińskiego twórczość T. Szewczenki, I. Franki czy Łesi Ukrainki nie jest uwzględniana. Sprawdzane są bowiem jedynie umiejętności „rozumienia ze słuchu, znajomość funkcji językowych, rozumienia tekstów pisanych, znajomość środków językowych, wypowiedzi pisemnej” (*Informator o egzaminie ósmoklasisty*), a nie znajomość lektur.

Jak podkreślają Justyna Pomierska i Monika Mazurek:

Możliwość czytania w języku obcym tekstów literackich powiązana jest wprost nie tylko z możliwością posługiwania się określonym językiem, ale i dekodowania określonych znaków semantycznych i znaków kultury. (22)

W przypadku szkół ukraińskich te umiejętności utrwalone są dopiero w dalszych etapach edukacji. Biorąc pod uwagę dane statystyczne, mówiące, że szkołach średnich w Polsce w roku szkolnym 2020/2021 w lekcjach języka ukraińskiego bierze udział 11 razy mniej uczniów niż w szkołach podstawowych, przypuszczać można, że większość członków mniejszości instytucjonalnej dogłębniej edukacji w zakresie literatury czy kultury ukraińskiej nie otrzymuje. Nie jest to też łatwe dla nauczycieli szkół średnich, którzy mają cztery lata na zaznajomienie swoich podopiecznych z wielowiekową bogatą tradycją literacką i kulturową.

Przeanalizujmy najważniejsze wątki treści programowych w zakresie nauczania literatury. W programie edukacji na poziomie szkoły ponadpodstawowej znalazły się m.in. utwory takich pisarzy jak Nestor Litopysec', Włodzimierz Monomach, Hryhorij Skoworoda, Iwan Koltarewski, Hryhorij Kwitka-Osnowjanenko, Mikołaj Gogol, Taras Szewczenko, Marko Wowczok, Iwan Neczuj-Lewycki, Mychajło Starycki, Iwan Franko, Łesia Ukrainka, Olha Kobylańska, Wasyl Stefanyk, Mychajło Kociubiński, Bohdan Łepki, Jewhen Małaniuk, Bohdan Ihor Antonycz, Ostap Wysznia, Mykoła Chwyłowy, Walerian Pidmohyny, Pawło Tyczyna, Ułas Samczuk, Wasyl Symonenko, Wasyl Stus, Lina Kostenko, Dmytro Pawłyczko. Naukę literatury w szkole ponadpodstawowej rozpoczyna się od tekstów ludowych takich jak legendy, zamawianie, zaklinanie, wesnianki czy pieśni kupalskie. Zarówno wybór zbiorów do omawiania, jak i rozszerzenie materiału leży w gestii nauczyciela. Przez kolejne lata nauki tematyka ludowości powraca, co nasuwa wniosek, że w kształceniu mniejszości ukraińskiej w Polsce obraz Ukrainy zakorzenionej w kulturze ludowej zajmuje ważne miejsce.

Mitami założycielskimi narodu ukraińskiego wyraźnie podkreślanymi w programie nauczania tego etapu jest Chrzest Rusi i czasy Kozaczyzny. I tutaj również podkreślany jest przede wszystkim ich przekaz ludowy. Na liście lektur znalazła się ponadto literatura moralizatorska, jak np. *Powczannia ditiam*

Wołodymyra Monomacha czy utwory Hryhorija Skoworody, a także wiersze patriotyczne, jak np. *Zapovit* oraz *I mertwym i żywym* Tarasa Szewczenki. Wśród ostatniej grupy utworów wymienić trzeba *Mojseja* i *Kamieniari* Iwana Franki. Nie mogło zabraknąć także pierwszego utworu nowożytnej literatury ukraińskiej *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego. Wśród lektur z XIX i XX wieku również znajdujemy wiele tekstów ludowych i obyczajowych. Poruszane są również tematy trudne, jak np. emigracji na przykładzie utworu Wasyla Stefanyka i aktualne, jak wybuch elektrowni w Czarnobylu (Paweł Arje, *Na pochatku i naprykinci chasiv*) czy toczące się obecnie na Wschodzie Ukrainy działania zbrojne (wiersze Lubow Jakimczuk). Zaskakującym jednak może się wydawać fakt, jak bardzo lista lektur w ukraińskich szkołach w Polsce, szczególnie tych dotyczących literatury współczesnej, różni się od tej realizowanej w szkołach ukraińskich. Uczniowie mniejszości ukraińskiej czytają utwory Walerego Szewczuka, Natalii Śniadanko, Pawła Arje i Lubow Jakimczuk, których próżno szukać w szkolnym kanonie na Ukrainie. W przeciwieństwie do ich kolegów na Ukrainie w ramach lektur obowiązkowych nie analizują za to tekstów Ihora Rymaruka, Oksany Zabuzko, Ołeksandra Irwancia, Serhija Żadana, Hałyny Pahutjak, Jurija Andruchowycza, Wołodymyra Dibrowy czy Jurija Melnyka.

W rozszerzonym programie ukraińskim pojawiają się takie nazwiska jak Ihor Rymaruk, Wasyl Herasymiuk, Jurij Andruchowycz, Jurij Izdryk, Marija Matios, Serhij Żadan, Ołeksandr Irwanec', Hałyna Pahutiak, Myrosław Donchynec', Oksana Zabuzko, Sofija Andruchowycz. W polskiej podstawie programowej dla poziomu rozszerzonego z literatury współczesnej znajdziemy utwory jedynie czwórki z tych pisarzy oraz nieobecnego w programie ukraińskim Jurjia Wynnyczuka. Analiza wskazuje więc, że w zakresie literatury współczesnej absolwent szkoły ukraińskiej otrzymuje znacząco inne wykształcenie niż jego rówieśnik na Ukrainie.

Lista lektur do egzaminu maturalnego z literatury ukraińskiej jest nieco inaczej skonstruowana niż z języka polskiego. W *Informatorze* znajdujemy spis 35 lektur, z których aż 15 to wiersze. Na analogicznej liście z języka polskiego na poziomie podstawowym znajduje się zaledwie kilka pozycji więcej, ale zdecydowany akcent położony został na utwory prozatorskie. Większość wierszy znajduje się jako ostatni z 41 punktów i jest to przypomnienie utworów z zakresu programu szkoły podstawowej. Stąd też wnioskujemy, że w koncepcji edukacyjnej szkół średnich mniejszościowych z językiem ukraińskim ważniejsze od nauczania literatury jest przekazywanie wiedzy językowej.

Przeprowadzając w roku 2020 ankietę wśród studentów Katedry Ukrainistyki UW na temat tego, co motywuje ich do nauki języka ukraińskiego i jakie

treści najbardziej skłaniają do nauki, uzyskaliśmy odpowiedź, że ważną rolę odgrywają treści kulturowe i wiedza o współczesności, czyli te treści, które pozwalają im zrozumieć współczesną Ukrainę (Jakubowska-Krawczyk i in. 182). Wniosek ten może i powinien mieć zastosowanie także w kształceniu dzieci i młodzieży szkolnej. W *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej* z dnia 30 stycznia 2018 roku w sprawie podstawy programowej zapisano:

Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmocnienie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii tradycji narodowych, (*Rozporządzenie*)

a temu w ogromnej mierze służy poznawanie narodowej kultury. Analiza dokumentów związanych z nauczaniem języka ukraińskiego w szkołach mniejszości na poziomie szkoły średniej wykazuje, że kultura głównie jest reprezentowana przez literaturę. W podstawie programowej inne teksty kultury nie zostały bowiem uwzględnione. We wspomnianym wyżej *Rozporządzeniu* nie znalazły się w ogóle listy lektur ani tekstów kultury do języków mniejszości narodowych lub etnicznych, chociaż uwzględniono takie dla języka polskiego czy języka kaszubskiego jako regionalnego.

Aneks do Informatora obowiązujący w roku szkolnym 2020/2021 oprócz spisu lektur jako podstawowe teksty kultury obok wybranych czasopism wskazuje dwa filmy: „Голод 33” O. Janczuk i „Тіні забутих предків” S. Paradżanowa, na poziomie rozszerzonym kolejne trzy „Земля” O. Dowżenki, „Тарас Бульба” W. Bortki, „Кайдашева сім'я” W. Horod'ki. W podstawie od roku 2022/2023 nazwisk tych reżyserów już nie odnajdujemy, podobnie jak odwołań do innych dziedzin sztuki. Kordian Bakuła, zwracając uwagę na konieczność zawarcia w podstawie programowej całego spectrum dziedzictwa kulturowego, w odniesieniu do postawy programowej języka polskiego z 2009, pytał: „Gdzie się podziały przykłady innych [poza kinem i teatrem – SR, KJK] tekstów kultury i innych dziedzin sztuki? Pominięte zostało w ogóle radio, pominięta muzyka i fotografia” (230), argumentował konieczność ich uwzględnienia w edukacji współczesnego młodego człowieka. Uczniowie i nauczyciele szkół mniejszości ukraińskiej w najnowszej podstawie niestety ich nie odnajdują, choć w analogicznej podstawie z języka polskiego jest 21 zalecanych dzieł teatralnych i filmowych. Podobnie są w niej obecne teksty do samokształcenia, których w podstawie z języka ukraińskiego nie ma. Zastanawia to nieco, gdyż, jak czytamy w *Informatorze*, jedno z pytań z ustnego egzaminu maturalnego „dotyczy zagadnienia związanego z kulturą: literaturą, sztuką, językiem; zdający omawia

je na podstawie dołączonego do polecenia materiału w postaci tekstu literackiego, nieliterackiego albo tekstu ikonicznego” oraz „umożliwia zdającemu zaprezentowanie poziomu dojrzałości intelektualnej, orientacji w problemach kultury, w tym literatury, sztuki lub języka, a także wykazanie się sprawnością językowo-retoryczną oraz rozumieniem tekstu stanowiącego inspirację do wypowiedzi” (*Informator o egzaminie maturalnym*).

Florian Znaniecki zwracał uwagę, że:

grupa istnieje przede wszystkim przez to, że jej członkowie uważają ją za istniejącą w oddzieleniu od reszty świata: każdy członek należy do niej przede wszystkim przez to, że inni odnoszą się do niego i on sam do innych, jako do członków tej samej grupy, w odróżnieniu od nie-członków. (40)

Uczniowie szkół mniejszościowych identyfikujący się ze swoimi kolegami z Ukrainy mają przed sobą niełatwe zadanie poszukiwania własnej tożsamości. Szkoły mniejszości ukraińskiej w Polsce z pewnością na ten proces mogą wpływać, są bowiem ważnym miejscem kształtowania się osobowości młodych ludzi. Odgrywają w ich życiu tym większą rolę, że wielu z uczniów korzysta z przyskolnych burs, spędza więc ze swoim szkolnymi kolegami i nauczycielami często więcej czasu niż z najbliższą rodziną. Wielu nauczycieli pracuje z oddaniem, organizując rozmaite aktywności pozalekcyjne, jak kółka zainteresowań, wycieczki itp. W definicji kultury zaproponowanej przez Johna Fiske akcent położony został na fakt, że jest ona „procesem wytwarzania znaczeń z doświadczenia społecznego” (za: Pomierska i Mazurek 23), a dla uczniów z mniejszości narodowych uczestnictwo w aktywnościach pozalekcyjnych wzmacnia tworzenie doświadczeń wspólnotowych. Odgrywają one ogromną rolę w poznawaniu ukraińskiej kultury oraz pomagają realizować zapis podstawy programowej dotyczący kształtowania otwartości na świat i rozwijania własnych zainteresowań.

Za pomocą języka wyrażane są wartości kulturowe i pamięć poprzednich pokoleń, a brak przekazu pokoleniowego – indywidualnego lub społecznego – skutkuje zanikiem mowy, a więc i kultury społeczności (Krasowska 165). Zdaniem badaczki zwykle utrata języka mniejszości zachodzi w ciągu trzech pokoleń, zachowanie języka mniejszości jest bardzo trudne, a jego utrata może nastąpić bardzo szybko (64). Dlatego m.in. kształcenie językowo-kulturowe mniejszości jest niezwykle ważne w celu zachowania języka i swojej tożsamości. Dołowy-Rybińska, przedstawiając analizę dyskursu zagrożenia języków używanych przez młodych przedstawicieli mniejszości językowych Europy, zauważa ważną rolę aktywistów w zachęcaniu innych do używania tych języków. Polega ona przede wszystkim na konstruowaniu

zbiorowej tożsamości jako części ruchu na rzecz języków poprzez zakorzenianie dyskursu odpowiedzialności za przyszłość tych języków; dyskursywnych strategii przedstawiania zalet wielojęzyczności i, w związku z tym, uczenia się i używania języków mniejszościowych. („Influences of the Discourse” 14)

W pielęgnowaniu języka i kultury ukraińskiej w Polsce rola młodzieży w porównaniu ze starszym pokoleniem jest wciąż niewielka, chociaż – biorąc pod uwagę trudną sytuację z językiem ukraińskim w samej Ukrainie – jest ona niezwykle ważna. Za kilka, kilkanaście lat potrzeba podtrzymywania własnej tożsamości będzie zapewne dotyczyła osób, które przyjechały do Polski w ostatnich dziesięcioleciach, na dodatek niekoniecznie władając językiem ukraińskim. Ważne jednak, że jest to społeczność, która dba o swoją odrębność, zachowuje język i kulturę tak, aby nie doprowadzić do jej zanikania, gdyż proces ewentualnego odrodzenia, tzw. rewitalizacji języka mniejszościowego, wymaga o wiele większego wysiłku i zaangażowania niż codzienna dbałość o jego rozwój.

W artykule przeprowadzono badania programu nauczania, w tym listy lektur pod kątem założeń podstawy programowej, w której proces nauczania zdefiniowany został jako szereg działań, pomagających uczniowi w kształtowaniu jego narodowej tożsamości. Analiza wykazała potrzebę częstego weryfikowania i aktualizacji programu. Ważne jest to zarówno ze względu na kompetencje kulturowe przyszłego absolwenta, jak i na jego znajomość języka i jego przemian, swobodną ocenę poszczególnych form językowych oraz prawidłowe dostosowywanie stylu do okoliczności. Z tych względów niezwykle istotna wydaje się obecność w programie nauczania tak tekstów klasycznych, jak i współczesnych, w tym najnowszych, popularnych i publicystycznych – takich, które by odzwierciedlały m.in. zmiany obowiązujące w ukraińskim prawopysie od 2019 roku. Podczas przeprowadzonych badań zwrócono także uwagę na relatywnie mały akcent na kontekst kulturowo-społeczny, okrojenie do niemalże minimum analizy ukraińskiej przestrzeni medialnej, filmów czy popularnych piosenek. Wreszcie warto zwrócić uwagę na potrzebę takiego doboru materiału edukacyjnego, aby kształtował on obraz nowoczesnego narodu ukraińskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Bakuła, Kordian. „Literatura i kultura w podstawie programowej języka polskiego z 2009 roku”. *Pamiętnik Literacki*, t. 101, z. 3, 2010, ss. 225-40.
- Dołowy-Rybińska, Nicole. „Influences of the Discourse on Language Endangerment and Multilingualism on Young European Language Minorities Members”. *Adeptus*, nr 11, 2018, ss. 1-24.

- Dołowy-Rybińska, Nicole. „Jakiej wielokulturowości Polacy potrzebują?”. *Sploty kultury*, red. Nicole Dołowy-Rybińska, i in., Wydawnictwa UW, 2010, ss. 510-31.
- Dołowy-Rybińska, Nicole. *Języki i kultury mniejszości w Europie: Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi*. Wydawnictwa UW, 2011.
- Duć-Fajfer, Helena. *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce*. Wydawnictwo UJ, 2012.
- Flores Farfán, José Antonio, i Justyna Olko. „Types of Communities and Speakers in Language Revitalization”. *Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide*, ed. Justyna Olko, Julia Sallabank, Cambridge University Press, 2021, ss. 87-88.
- Grygajtis, Krzysztof. „Etos sąsiedztwa: mniejszości narodowe w III Rzeczypospolitej (Ukraińcy, Łemkowie, Niemcy, Białorusini, Litwini)”. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, z. 13, 2004, ss. 139-82.
- Jakubowska-Krawczyk, Katarzyna, i in. „Urahuvannâ kul'turoznawčogonaprâmu pri ukladenni pidručnikiv iz ukraïns'koï movi âk inozemnoï”. *Mova: klasične – moderne – postmoderne*, nr 6, 2020, ss. 171-86. [Якубовська-Кравчик Катажина, і Світлана Романюк, Марта Замбжицька. „Урахування культурознавчого напрямку при укладенні підручників із української мови як іноземної”. *Mova: класичне – модерне – постмодерне*, nr 6, 2020, ss. 171-86.]
- Kajtoch, Wojciech. „Języki mniejszości narodowych w Polsce”. *Polszczyzna 2000*, red. Walery Pisarek, Ośrodek Badań Prasoznawczych, 1999, ss. 279-305.
- Krasowska, Helena. *Języki mniejszości: status, prestiż, dwujęzyczność, wielojęzyczność*. Studium Europy Wschodniej–Uniwersytet Warszawski, 2020.
- Kurcz, Zbigniew. *Mniejszość niemiecka w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.
- Lewandowska, Izabela. „Mniejszość ukraińska w opiniach i postawach licealistów z Warmii i Mazur”. *Studia Angerburgica*, t. 8, 2003-2004, ss. 37-50.
- Łodziński, Sławomir. *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2005.
- Mezhov, Oleksandr; Navalna, Maryna; Kostusiak, Nataliia. „Invective Vocabulary in Media Discourse of the Beginning of the XXI Century: A Psycholinguistic Aspect”. *East European Journal of Psycholinguistics*, t. 7, nr. 1, 2020, ss. 97-110.
- Misiak, Małgorzata. *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.
- Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*. red. Elżbieta Michalik i Henryk Chałupczak, Wydawnictwo UMCS, 2006.
- Mniejszość polska na Ukrainie, mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku*, red. Agnieszka Kasińska-Metryka i Michał Gołoś, Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej, 2009.
- Mniejszość ukraińska w trosce o swoją identyczność: jubileusz 50-lecia wspólnoty greckokatolickiej w Wałczu*, red. Jarosław Moskałyk, Wydział Teologiczny UAM. Redakcja Wydawnictw, 2010.
- Navalna, Maryna. „Pejoratives in Language of Ukrainian Periodicals”. *Psycholinguistics*, 2017, t. 22, ss. 85-97.
- Navalna, Maryna. „The Newest Functionality of Gargons in Ukrainian Periodicals at the Beginning of the XXI-st Century”. *Psycholinguistics*, t. 18, z. 1, 2015, ss. 79-88.
- Navalna, Maryna, redaktor. *Leksika ukraïns'kih masmedia*. Vidavnictvo KSV, 2019. [Навальна, Марина. *Лексика українських масмедіа*. Видавництво КСВ, 2019.]

- Nikitorowicz, Andrzej. „Mniejszość ukraińska w warunkach przeobrażeń ze szczególnym uwzględnieniem narodu kulturowego”. *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. 19, 2012, ss. 73-95.
- Pomierska, Justyna, i Monika Mazurek. „Znaczenie literatury mniejszości etnicznej dla budowania tożsamości zbiorowej (przykład kaszubski)”. *Media i Społeczeństwo*, t. 11, 2019, ss. 21-34.
- Revitalizing Endangered Languages: A Practical Guide*, red. Justyna Olko i Julia Sallabank, Cambridge University Press, 2021.
- Rieger, Janusz, redaktor. *Język mniejszości w otoczeniu obcym*. Semper, 2002.
- Romaniuk, Svitlana. *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*. Katedra Ukrainistyki UW, 2016.
- Romaniuk, Svitlana, i Marta Saniewska. „Rzadko nauczany język sąsiada”. *Języki Obce w Szkole*, nr 4, 2014, ss. 43-47.
- Sadowski, Andrzej. *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Wydawnictwo Trans Humana, 1995.
- Skorupska-Raczyńska, Elżbieta. „Językowy obraz mniejszości i większości w polszczyźnie ogólnej”. *Język. Religia. Tożsamość*, t. 2, 2008, ss. 21-29.
- Stępka, Stanisław. „Mniejszość ukraińska: problem powrotu do rodzinnych stron (1947-1959)”. *Przegląd Humanistyczny*, nr 1, 2006, ss. 99-112.
- Ukraińs'kij pravopis z komentarâmi ta primîtkami do novoï redakcii*. Ranok, 2020 [Український правопис з коментарями та примітками до нової редакції. Ранок, 2020].
- Urbanik, Amadeusz. „Prasa jako narzędzie wyrażania swojej tożsamości przez mniejszość ukraińską w Polsce”. *Edukacja Humanistyczna*, nr 1 (42), 2020, ss. 139-54.
- Wrocławska, Elżbieta, i Jadwiga Zieniukowa, redaktorzy. *Języki mniejszościowe i języki regionalne*. Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2003.
- Wysoczański, Włodzimierz. „Ekologia języka ukraińskiego w Polsce”. *Studia Linguistica*, t. 17, 1996, ss. 57-79.
- Znaniński, Florian. *Socjologia wychowania*. PWN, 1973.

Źródła

- Aneks do Informatora o egzaminie maturalnym z języka ukraińskiego jako języka mniejszości narodowej obowiązujący w roku szkolnym 2020/2021*, www.oke.waw.pl/files/oke_waw_3454_Aneks_2021_j%20ukrai%20sk%20EM_standardowy.pdf. Dostęp 3.06.2021.
- Informator o egzaminie maturalnym z języka ukraińskiego jako języka mniejszości narodowej od roku szkolnego 2022/2023*. Red. Paulina Olechowska, Marta Zambrzycka, Aleksandra Bzdel, Wioletta Kozak, Marcin Smolik, Centralna Komisja Egzaminacyjna, 2021, www.oke.gda.pl/plikiOKE/Egzamin_maturalny/Informatory2023/Informator_EM2023_jezyk_ukrainski.pdf. Dostęp 3.06.2021.
- Informator o egzaminie ósmoklasisty z języka ukraińskiego od roku szkolnego 2018/2019*, cke.gov.pl/images/EGZAMIN_OSMOKLASISTY/Informatory/Informator_P1_ukrainski.pdf. Dostęp 10.07.2021.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny / Spisy Powszechne / NSP 2011 / NSP 2011 - wyniki / Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna - NSP 2011. Dostęp 13.06.2021.
- Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce: analiza dyskursu: raport: praca zbiorowa*, red. Piotr Tyma, Związek Ukraińców w Polsce, 2018.
- Mniejszość ukraińska i migranci z Ukrainy w Polsce: analiza dyskursu: raport 2: praca zbiorowa*, red. Piotr Tyma, Związek Ukraińców w Polsce, 2019.

Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem Szkoła ponadpodstawowa: liceum ogólnokształcące, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia Język mniejszości narodowej lub etnicznej, cke.gov.pl/images/_EGZAMIN_MATURALNY_OD_2023/podstawa_programowa/jezyk-mniejszosci-narodowej-lub-etnicznej.pdf. Dostęp 7.06.2021.

poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/232-ukrajinci-u-polyszhi. Dostęp 7.06.2021.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000467. Dostęp 10.07.2021.

spis.gov.pl/wyniki-poprzednich-spisow/. Dostęp 3.06.2021.

www.stat.gov.pl/gus/5840_12766_PLK_HTML.htm. Dostęp 17.06.2021.

UKRAIŃSKI JAKO JĘZYK MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ MEiN.

CELE I WYZWANIA KSZTAŁCENIA UKRAINISTYCZNEGO W POLSCE

Streszczenie

W artykule poddano analizie status języka ukraińskiego jako języka mniejszości narodowej w Polsce oraz aktualne podejście do kształcenia w obszarze języka, literatury i kultury ukraińskiej w polskiej szkole. Obejmuje ono wiedzę o języku, znajomość lektur i szeroko rozumianych tekstów kultury ukraińskiej. Autorki poszukują odpowiedzi na zasadnicze kwestie związane z podstawą programową i założeniami, jakie winna spełniać, doborem zagadnień pomagających uczniowi poznać i pielęgnować dziedzictwo narodowe, a także zakresem i formami egzaminów.

Słowa kluczowe: język ukraiński; mniejszość narodowa; ukraiński w Polsce; kształcenie językowe; kształcenie literacko-kulturowe; podstawa programowa; Informator o egzaminie maturalnym.

UKRAINIAN AS A LANGUAGE OF NATIONAL MINORITY IN THE CORE CURRICULUM OF THE MINISTRY OF NATIONAL EDUCATION AND SCIENCE. GOALS AND CHALLENGES OF UKRAINIAN EDUCATION IN POLAND

Summary

This article analyses the status of the Ukrainian language as a national minority language in Poland and the current approach to Ukrainian linguistic and literary-cultural education in Polish schools which includes knowledge of the language and selected texts of Ukrainian culture. The authors seek to answer key questions related to the core curriculum, the choice of issues to be studied that could help the student learn and appreciate their national heritage, as well as the scope and form of exams.

Keywords: Ukrainian; national minority; Ukrainian language in Poland; language education; literary and cultural education; core curriculum; matriculation exam guide.